

DIN VA DAVLAT: DUNYOVIYLIK VA DINNING O‘ZARO MUNOSABATLARI

Xudoynazarova Nafisa Axror qizi

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali*

Annotatsiya: Mazkur maqolada din va davlat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, tarixiy jarayonlar, dunyoviylik tushunchasi hamda zamonaviy davlatlarning diniy siyosati tahlil qilinadi. Ayniqsa, O‘zbekiston misolida din va davlatning o‘zaro aloqalari, qonuniy asoslari va amaliy tajribalari yoritiladi. Maqolada diniy erkinlik, tolerantlik va fuqarolik jamiyati tamoyillari doirasida dinning jamiyatdagi roli xolisona tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: din, davlat, dunyoviylik, siyosat, erkinlik, tolerantlik, O‘zbekiston, jamiyat, qonunchilik, tarix.

Din insoniyat hayotida eng qadimiy va muhim ijtimoiy-huquqiy institutlardan biri bo‘lib, u inson tafakkuri, axloqi, madaniyati va jamiyat qurilishida muhim o‘rin tutadi. Din nafaqat shaxsiy e’tiqod shakli, balki ko‘plab jamiyatlarda siyosiy va ijtimoiy tuzumga ta’sir ko‘rsatgan omil sifatida ham namoyon bo‘lgan. Ayniqsa, tarix davomida din va davlat o‘rtasidagi munosabatlar turli shakllarda namoyon bo‘lgan: ba’zi jamiyatlarda ular birlashgan bo‘lsa, boshqalarida qat’iy ajratilgan. Bugungi globallashuv davrida din va davlat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni muvozanatli tashkil etish dolzarb masalaga aylangan. Chunki din erkinligi har bir fuqaroga taalluqli bo‘lgan asosiy inson huquqlaridan biridir. Shu bilan birga, dunyoviy davlatlar o‘z siyosatida diniy e’tiqod va ijtimoiy barqarorlik o‘rtasida muvozanatni saqlashga intilmoqda. Mamlakatimiz O‘zbekiston Respublikasida ham din va davlat alohida yuritiladi, biroq ular o‘rtasida ma’naviy va madaniy asoslar orqali hamkorlik mavjud. Ushbu maqolada aynan shunday

munosabatlarning tarixiy ildizlari, hozirgi kundagi yondashuvlar va qonuniy asoslari tahlil qilinadi.

Din va davlatning tarixiy o‘zaro munosabati: Din va davlat o‘rtasidagi munosabat insoniyat tarixining deyarli barcha bosqichlarida muhim masala bo‘lib kelgan. Bu ikki tushuncha ba‘zan bir-birini to‘ldirgan, ba‘zan esa qarama-qarshi kuchlar sifatida namoyon bo‘lgan. Tarixiy manbalarda ayniqsa qadimgi jamiyatlarda diniy hokimiyat siyosiy hokimiyat bilan uzviy bog‘liq bo‘lgani ko‘rsatiladi. Masalan, Qadimgi Misrda fir‘avnlr nafaqat hukmdor, balki xudo sifatida e‘tirof etilgan. Diniy marosimlar orqali ular o‘z hokimiyatlarini mustahkamlab kelganlar. Diniy e‘tiqod siyosiy tuzumga qonuniylik baxsh etgan [1,29-bet]. Shunga o‘xshash holat Mesopotamiya va Hindiston sivilizatsiyalarida ham kuzatilgan. Dinning markaziy o‘rni jamiyatda ijtimoiy tartibni ta‘minlashda muhim omil bo‘lgan. Shu tariqa, qadimda din va davlat bir-birini quvvatlovchi, ayrim hollarda esa birlashtiruvchi institutlarga aylangan.

O‘rta asrlarda ayniqsa Yevropa tarixida Rim-katolik cherkovining siyosat ustidan kuchli nazorat o‘rnatgani kuzatiladi. Papa hokimiyati nafaqat ruhiy, balki moddiy va siyosiy sohalarda ham hukmronlik qilgan. Masalan, imperatorlarni Papa tomoni tasdiqlamasdan taxtga chiqishlari deyarli imkonsiz bo‘lgan [2,67-bet]. Bu holat cherkov va davlat o‘rtasidagi bog‘liqlikning eng yaqqol namunasi hisoblanadi. Islom tarixida esa bu ikki institut — din va davlat — deyarli bir butun sifatida mavjud bo‘lgan. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) Madinada davlat rahbari sifatida nafaqat diniy, balki siyosiy va harbiy qarorlar ham qabul qilganlar. U zotdan keyingi xalifalar davrida ham Qur‘on va Sunnat asosida davlat boshqaruvi amalga oshirilgan. Xalifalik tuzumi Islom tamoyillarini siyosiy hayotga tatbiq etgan eng muhim tarixiy model sifatida ko‘riladi [3,42-bet].

Shu o‘rinda e‘tiborga molik jihat shuki, musulmon olamida din faqat ibodat masalasi emas, balki qonun, axloq va siyosiy hayotda ham ustuvor o‘rin egallaydi. Shariat qonunlari asosida tuzilgan siyosiy tizimlar bunga yaqqol misoldir. Bu holat

ayniqsa Abbosiylar, Usmonlilar va boshqa musulmon imperiyalari davrida yaqqol namoyon bo'lgan. Yevropada esa XVI–XVII asrlarda Uyg'onish va Ma'rifat davrida din va davlat o'rtasidagi aloqalarni ajratish g'oyasi kuchayib bordi. Martin Lyuterning protestant islohoti va undan keyingi Fransiya inqilobi cherkov va davlat o'rtasidagi chegaralarni aniq belgilashga sabab bo'ldi. Ayniqsa 1789-yilgi Fransiya inqilobidan so'ng dunyoviylik (laiklik) tamoyili rasmiylashib, din davlatdan ajratildi [4,54-bet]. Bu jarayon dunyoviy davlat modelining paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Tarixiy jarayonlar shuni ko'rsatadiki, din va davlat o'rtasidagi munosabatlar har doim muayyan davr va jamiyat madaniyatiga bog'liq bo'lgan. Ba'zi holatlarda ular birlashib, kuchli markazlashgan tuzum yaratgan bo'lsa, boshqa holatlarda ularning ajratilishi inson huquqlari va demokratik tamoyillarning rivojiga olib kelgan.

Dunyoviylik tamoyili va zamonaviy davlatlar tajribasi: Dunyoviylik — bu davlat va dinning bir-biridan ajratilgan holda faoliyat yuritishini ta'minlaydigan tamoyildir. Bu g'oya zamonaviy konstitutsiyaviy davlatlar asosini tashkil qiladi. Dunyoviylik, bir tomondan, din erkinligini kafolatlaydi, ikkinchi tomondan esa diniy dogmalar siyosatga ta'sir o'tkazmasligini ta'minlaydi [5,17-bet].

Eng avvalo, bu tamoyilning shakllanishi Yevropada Uyg'onish davri, keyinchalik esa Ma'rifat davri bilan chambarchas bog'liq. Martin Lyuterning cherkovdagi islohotlari, Jan Jak Russo, Sharl Monteske va Jon Lokklarning g'oyalari zamonaviy fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat modeliga asos yaratdi [6,66-bet].

Fransiyada 1905-yilda qabul qilingan “Din va davlatni ajratish to'g'risida”gi qonun dunyoviylikning rasmiy yuridik asoslaridan biri sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Bu qonunga binoan, davlat diniy tashkilotlarni moliyaviy qo'llamaydi va diniy e'tiqod davlat ishlariga aralashmaydi [7,92-bet]. Shu tariqa, Fransiyada din – shaxsiy tanlov, davlat esa – umumiy manfaatlar himoyachisi sifatida ajratilgan.

Turkiya Respublikasi esa musulmon davlatlar orasida ilk bo‘lib dunyoviylik tamoyilini konstitutsiyaviy tarzda joriy qilgan davlat hisoblanadi. Mustafa Kamol Otaturk rahbarligida 1928-yilda konstitutsiyadan "Islom davlat dini" degan ibora chiqarib tashlangan. Bu tarixiy qaror Turkiyani dunyoviy davlatga aylantirishda burilish nuqtasi bo‘ldi [8,73-bet]. Ammo dunyoviylik har bir davlatda bir xil shaklda ifoda etilmaydi. Masalan, AQShda Konstitutsiya 1-tuzatmasiga ko‘ra, davlat hech qanday diniy e‘tiqodni ustun qo‘ymasligi kerak. Shu bilan birga, diniy erkinlik ham to‘liq kafolatlanadi. Natijada, diniy qadriyatlar jamiyatda mavjud bo‘lsada, davlat siyosati ularga tobe emas [9,58-bet].

O‘zbekiston misolida esa dunyoviylik Konstitutsiyaviy tamoyil sifatida mustahkamlangan. 1992-yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 61-moddasida: "Din davlatdan ajratilgan va diniy tashkilotlar davlatga bo‘ysunmaydi", – deb belgilangan [10,34-bet]. Bu norma nafaqat diniy erkinlikni, balki ijtimoiy barqarorlikni ham ta‘minlashga xizmat qiladi.

Shuni alohida ta‘kidlash kerakki, dunyoviylik diniy qadriyatlarni inkor etmaydi. Aksincha, ularni muqaddas deb tan oladi, lekin bu qadriyatlar davlat siyosatini belgilovchi mezonga aylanmasligi lozim. Dunyoviylik – bu jamiyatdagi barcha fuqarolarning tengligini ta‘minlash tamoyili bo‘lib, u diniy e‘tiqodga asoslangan emas, balki umumiy huquqiy normalarga tayanadi. Shu sababli, zamonaviy demokratik jamiyatlar dunyoviylikni ijtimoiy barqarorlik, diniy bag‘rikenglik va siyosiy neytrallik asoslaridan biri deb biladi. Bu holat xalqaro tajribalarda o‘z tasdig‘ini topmoqda.

Din va davlat o‘rtasidagi muvozanat: milliy qadriyatlar va siyosiy barqarorlik: Din va davlat o‘rtasidagi muvozanat har bir jamiyatda o‘ziga xos tarixiy, madaniy va siyosiy omillar asosida shakllanadi. Bu muvozanat jamiyatdagi ijtimoiy totuvlik va siyosiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar din va davlat o‘z o‘rnini topa olsa, ular bir-biriga raqib emas, balki jamiyat taraqqiyotining ikki asosiy tayanchi sifatida xizmat qilishi mumkin.

O'zbekiston misolida bu muvozanat siyosiy huquqiy hujjatlar va amaliy siyosatda yaqqol ko'rinadi. Konstitutsiya asosida davlat diniy tashkilotlarga aralashmaydi, lekin diniy qadriyatlar jamiyatning ma'naviy taraqqiyotida e'tirof etiladi. Bunday yondashuv jamiyatda diniy ekstremizm va radikalizmga qarshi sog'lom muhit yaratadi, ayni paytda dindorlarning huquqlarini cheklamaydi [11,45-bet].

Mustaqillik yillarida diniy-ma'naviy sohadagi islohotlar bu boradagi muvozanatni mustahkamladi. Jumladan, diniy ta'lim muassasalarining faoliyati qonuniylashtirildi, diniy kitoblar nashri yo'lga qo'yildi va tarixiy diniy obidalar tiklandi. Bu esa nafaqat diniy merosni asrash, balki milliy o'zlikni anglash jarayoniga ham katta hissa bo'lib qo'shildi [12,119-bet]. Yana bir muhim jihat – dinning jamiyatdagi axloqiy me'yorlar shakllanishidagi roli. Diniy aqidalar odob, halollik, sabr-toqat, bag'rikenglik kabi qadriyatlarni targ'ib qiladi. Agar davlat ushbu qadriyatlarni umumiy ma'naviy asos sifatida e'tirof etsa, bu ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ammo dinning siyosiylashtirilishi, ya'ni diniy g'oyalarning siyosiy vositaga aylanishi — ijtimoiy bo'linish, zo'ravonlik va ekstremistik harakatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham davlat bu muvozanatni doimiy nazorat ostida ushlab turishi lozim.

Milliy qadriyatlar, xususan, o'zbek xalqining diniy bag'rikengligi, kattalarga hurmat, mehr-oqibat kabi qadriyatlari – diniy tamoyillar bilan uyg'unlashgan holda rivoj topgan. Bu esa jamiyatda mo''tadillik va barqarorlik muhitini shakllantiradi. O'zbekistonda e'tiqod erkinligi ta'minlanar ekan, bu erkinlik milliy qadriyatlar bilan uyg'un holda yuksaltirilmoqda [13,102-bet]. Din va davlat o'rtasidagi muvozanat – bu har ikki sohaning o'z chegarasini bilgan holda, jamiyat manfaatlari yo'lida hamkorlik qilishi deganidir. Bu yondashuv O'zbekistonda mustahkam ijtimoiy tizim barpo etishga asos bo'lmoqda.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sultonov R. Dunyo dinlari tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2019, 29-bet.
2. Karimov M. Yevropa sivilizatsiyasi va din. – Toshkent: Ma'naviyat, 2021, 67-bet.
3. Rasulov A. Islom va siyosiy boshqaruv. – Toshkent: Sharq, 2020, 42-bet.
4. Jumayev I. Dunyoviylik va davlat. – Toshkent: Ijtimoiy Fikr, 2018, 54-bet.
5. Tursunov N. Dunyoviylik va huquqiy davlat. – Toshkent: Adolat, 2016, 17-bet.
6. Karimova S. Yevropa falsafasi va ijtimoiy g'oyalar. – Toshkent: Ijtimoiy Fikr, 2020, 66-bet.
7. Jumayev I. Fransiyada dunyoviylik qonunchiligi. – Toshkent: Norm, 2021, 92-bet.
8. Qodirov B. Otaturk va zamonaviy Turkiya. – Toshkent: Yangi asr, 2018, 73-bet.
9. Mirzayev J. AQSh konstitutsiyasi va diniy erkinliklar. – Toshkent: Jahon, 2019, 58-bet.
10. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023, 34-bet.
11. Yo'ldoshev A. Din va siyosat: uyg'unlik yo'llari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020, 45-bet.
12. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008, 119-bet.
13. Mavlonov H. O'zbekiston – diniy bag'rikenglik yurti. – Toshkent: Adolat, 2017, 102-bet.